

Marxistisk värdekritik utmanar vår förståelse av kapitalismen

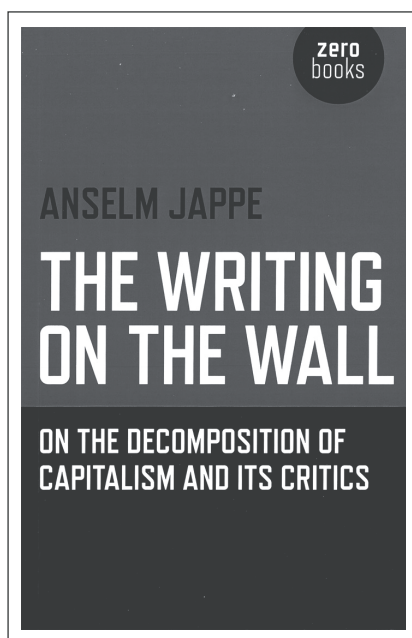
Anselm Jappe är en representant för den så kallade värdekritiken, enligt recensenten det viktigaste som hänt inom politisk filosofi under de senaste decennierna. Värdekritiken hävdar att politiska och ekonomiska begrepp i allmänhet måste förstås i sitt historiska sammanhang. Detta leder till en ny läsning av **Marx** och en omtolkning av sovjetssystemet.

Anselm Jappe, *The Writing on the Wall: On the Decomposition of Capitalism and Its Critics*, övers. Alastair Hemmens (Winchester: Zero Books, 2017).

Kritik av ahistorisk förståelse

Den så kallade värdekritiken är i mitt tycke det mest intressanta som hänt inom politisk filosofi de senaste decennierna. Uttryckt i väldigt allmänna ordalag är den ett försök att visa att många politiska och ekonomiska distinktioner och kategorier (exempelvis "värde") måste förstås mot bakgrund av den historiska samhällskontext som gör dem meningsfulla, istället för att man ahistoriskt tänker sig att de är allmänt giltiga, eller anakronistiskt tillämpa dem på samhällsformer av helt annat slag. Det här kan tyckas vara en enkel tanke, men värdekritikerna menar att den har stora konsekvenser. En sådan konsekvens är att Marx, djupast förstådd, måste ses som en kritiker av arbetarrörelsen, såväl i dess socialdemokratiska som i dess kommunistiska form. Kritiken av arbetarrörelsen kan också användas som ett gott exempel på hur värdekritikerna resonerar, så jag ska stanna vid den en stund. Citaten kommer alla från den värdekritiska bok som här recenserar, Anselm Jappes *The Writing on the Wall*.

Begreppet "arbete" får sin mening i kontrast till andra begrepp, som "fritid" eller "arbetslöshet". Men det betyder att begreppet förutsätter ett kapitalistiskt samhälle för sin begriplighet. Om

jag bakar bröd arbetar jag inte, arbete blir det först för den som får lön för det, som bageriarbetaren. Det här sättet att uppfatta saker på var förstås otillgängligt för den medeltida bonden, som istället skulle se den relevanta distinktionen som exempelvis den mellan vila och verksamhet, men inte skulle se en artskillnad mellan brödbak och spann-

målsodling. I ett kapitalistiskt samhälle står vidare "arbete" för vad helst man får lön för, oavsett alla olikheter i övrigt, vilket betyder att läraren och bageriarbetaren i en viss mening gör samma sak, nämligen arbetar, medan däremot den arbetslösa saknar arbete, oavsett vad hon sysslar med på dagarna. Den typ av hopklumpning av olikartade saker under ett begrepp, "arbete", är förstås otillgänglig för den medeltida bonden. I det samhället finns sjukdom, som gör att man är förhindrad att utföra någon viss syssla, eller fattigdom, som innebär att man saknar mark att odla, men inte arbetslöshet. Inte heller skulle bonden och prästen sägas göra samma sak, annat möjligen i den meningen att båda är verksamma för Guds ära. I ett kapitalistiskt samhälle är saken dock klar: de har båda ett arbete.

Grupper ska inte ställas mot varandra

Enligt värdekritikerna är det just sådana här saker Marx vill göra oss uppmärksamma på i sina teoretiska verk, som *Kapitalet*. Arbetarrörelsen, däremot, har velat upphöja arbetet till något som går utöver det kapitalistiska samhället. Om begreppet "arbete" tvärtom förutsätter detta samhälle för sin mening, då kan inte kapitalisten sä-

gas vara mindre väsentlig än arbetaren: båda är moment i kapitalismens sätt att fungera. Givetvis finns orättvisor, som är viktiga att uppmärksamma och kämpa mot, men man ska inte tro att man i och med detta sysslar med mer än fördelningsfrågor inom det kapitalistiska samhället. Arbetaren är inte, i sin egenskap av arbetare, det "revolutionära subjektet". Så länge man tänker sig att de avgörande politiska frågorna handlar om grupper som står mot varandra – kapitalister och arbetare – är man väldigt farligt ute. Jappe skriver:

It is not just a matter of emancipating ourselves from the rule of one group of human beings over another: capitalists over proletarians, rich over poor, men over women, whites over blacks, the northern hemisphere over the southern, heterosexuals over 'deviants' ... However much these demands may be justified in particular instances, they generally lead along the road to disaster with a more diversified group of managers and with a distribution of advantages and disadvantages which is not even fairer, but which alters the type of injustice.

Sovjet var ett arbetssamhälle

Tvärtom riskerar fixeringen vid arbetaren att leda till att kapitalismens gruvligheter förvärras. Sovjetsystemet är ett tydligt exempel. Enligt leninismen utgör kapitalismen en hämsko på arbetet, vars fulla potential kommer att förverkligas när det befriats från denna. Därför är arbetaren en hjälte, och Sovjetunionens historia ett försök att hämta igen det försprång Väst Europa hade på den kapitalistiska moderniseringsväg, och, tänkte man sig, köra om. Men det innebär att ingen kritik någonsin riktades mot denna moderniseringsväg som sådan, tvärtom förstärktes dess destruktiva drag. Det har aldrig funnits ett mer utpräglat arbetssamhälle än det sovjetiska.

Robert Kurz, den som kan sägas ha startat värdekritiken och helt klart har den mest omfattande produktio-

nen (se i första hand *Schwarzbuch Kapitalismus*, *Blutige Vernunft* och *Geld ohne Wert*), menade därför redan under tidigt åttiotal att Marx kristeoretiska resonemang kunde tillämpas på östblocksekonomierna. En sådan tankegång kan förvåna, eftersom Marx ambition i dessa passager är att peka på kapitalismens inneboende spänningar och gränser, och östblocksekonomierna enligt gängse uppfattning inte var kapitalistiska. Kurz menade dock att detta bara var skenbart och att östblocksekonomierna snart skulle komma att kollapsa, just av de skäl som

har stora konsekvenser för antikapitalistisk aktivism. Målet kan inte vara att erövra den statliga makten, oavsett om det sker på reformistisk eller revolutionär väg, som om staten alls inte var beroende av kapitalistisk värdeförmering. "[N]othing is possible in politics that has not been previously 'funded' by commodity production", påpekar Jappe. Inte heller kan vägen vara att identifiera någon viss grupp såsom det revolutionära subjektet, som sedan ska ställas mot alla de andra. En sådan tanke förlägger kapitalismen på en ytnivå, och ser inte att den präglar

Om jag bakar bröd arbetar jag inte, arbete blir det först för den som får lön för det, som bageriarbetaren.

enligt Marx leder till att kapitalismen kommer att kollapsa. Här gav historien Kurz rätt, men jag tror inte att det är särskilt fruktbart att reducera hans tidigare texter till förutsägelser: det intressanta är att han påpekade spänningar i östblocksekonomierna som få vid den tiden var uppmärksamma på.

Målet inte fördelningspolitik

Kristeori är överlag en viktig del av värdekritiken. Kapitalismens gräns är inte att den föder en klass, arbetarklassen, vars fulla potential bara kan förverkligas om denna klass befriar sig från kapitalismens bojer, gränsen är att den värdeförmerande process kapitalismen i grunden är successivt undergräver sin egen möjlighet. Jag ska i det här sammanhanget inte gå in på den frågan, bara påpeka att det här sättet att tänka

allas vår livsform. Om man tänker sig att målet är att rätt grupp griper makten föreställer man sig att det finns garantier för befrielse från kapitalismen. Tvärtom kan kapitalismens kriser lika gärna föra med sig ett nytt barbari som innebära befrielse. Jappe: "There is no such thing as an historical tendency towards communism, revolution or emancipation [...] On the contrary, it is the tendency to disaster that has an objective basis. [...] human freedom and happiness never result from these laws but are always achieved *against* them." Aktivismen kan därför inte bestå i annat än att man, tillsammans med alla, trevande försöker bygga en livsform med en annan logik än den kapitalistiska. Jappe igen: "no revolution, in the broadest sense of the term, can consist of a positive valorisation of what one

already is, as though we only need to be liberated from the chains that have been foisted upon us. Yet, currently fashionable concepts, such as – the very democratic – 'multitude', consist's own subject-form, which is not simply imposed from the outside, but which structures one's own personality at its deepest level, for example, in the almost universal presence of the spirit of competition."

Värdekritiken och feminismen

Det här är också den punkt där det blir uppenbart att värdekritiken inte bara kan handla om ekonomi. Medan den tidiga värdekritiken nästan uteslutande handlade om ekonomi har det sedan utgivningen av **Roswitha Scholz'** *Das Geschlecht der Kapitalismus* år 2000 skett en påtaglig breddning av fokus, en breddning som också inneburit en splittring av skolbildningen. I den del som fortfarande fokuserar enbart på ekonomiska frågor skrivs fortfarande läsvärda saker (se framför allt *Die große Entwertung* av **Ernst Lohoff** och **Norbert Trenkle**), men det är hos dem som svarat för breddningen det verkligt intressanta sker; ovan nämnda Scholz, Kurz och Jappe hör alla till denna grupp.

Huvudtanken hos dem är att kapitalismen måste förstås som en livsform, och alltså inte kan förstås om den enbart analyseras i snävt ekonomiska termer. Lättast blir det här att förklara med utgångspunkt i Scholz' försök att visa att kapitalismkritiken måste bli feministisk och feminismen kapitalismkritisk (Jappe för ofta likartade resonemang vad gäller relationen mellan kapitalismkritik och estetiska frågor). För att förstå det konkreta innehållet i distinktionen mellan "man" och "kvinna" måste man, menar Scholz, se på vilka sätt denna distinktion hänger samman med värdebegreppet. Begreppet "kvinna" (och därmed, som kontrast, begreppet "man") får sin konkreta innebörd genom sitt sammanhang med sådana livssfärer som är nödvändiga för att den värdeförmerande processen ska kunna fortgå men som samtidigt inte kan underkastas den kapitalistiska logiken: barnafödande och barnuppfostran är de tydligaste exemplen. Exakt till vilken grad och på vilket sätt dessa sfärer står utanför den kapi-

Så länge man tänker sig att de avgörande politiska frågorna handlar om grupper som står mot varandra – kapitalister och arbetare – är man väldigt farligt ute.

talistiska logiken förändras historiskt i och med att denna process fortgår, med motsvarande förändringar av distinktionen mellan "man" och "kvinna" som följd. För att förstå kapitalismen räcker det därför inte att enbart koncentrera sig på dess insida, man måste också se hur denna insida hänger samman med dess nödvändiga utsida. Omvänt måste feminismen uppmärksamma hur tätt förenade de frågor den vill uppmärksamma är med den kapitalistiska livsformen som sådan. Att tro att kvinnor (eller för den delen män skulle utgöra ett "revolutionärt subjekt" är att förbise hur begreppet "kvinna" får sitt konkreta innehåll genom kapitalismen.

Som framgått är värdekritiken en tyskspråkig teoribildning. Det är en del av förklaringen till varför den fått så lite uppmärksamhet utanför det tyska språkområdet. Den andra delen är att det är en teoribildning som uppstått utanför det akademiska systemet,

inom vilket endast Jappe av dem jag nämnt här har någon hemvist, och i hans fall är den inte mer än marginell. Fräschören hos deras angreppssätt ligger dock i detta: här handlar det om människor som själva vill tänka bättre kring frågor som angår dem, inte om människor som har akademisk karriärism som en av sina drivkrafter. Tyskspråkigheten gör dock att läsekretsen begränsas, och därför är det glädjande att den första värdekritiska boken nu

publicerats på engelska. (*Time, Labor and Social Domination* av **Moishe Postone** har visserligen stora likheter med värdekritik, men han har så vitt jag kan se utvecklat sina tankar oberoende av tyskarna.) Visserligen är Jappes bok i mitt tycke läsvärd, men som introduktion till värdekritiken fungerar den tyvärr inte särskilt bra. Den är en samling artiklar, och eftersom artiklarna är inlägg i specifika diskussioner krävs det ibland en del förkunskap för att förstå dem. I väntan på en översättning av den enskilt bästa värdekritiska boken, Jappes *Die Abenteuer der Ware*, får den dock duga. Den intresserade kan dock också hitta material i den svenska tidskriften *Kris och kritik*.

Hugo Strandberg
är universitetslärare i
filosofi vid Åbo Akademi